

УДК 336.7

Панасейко І.М.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри грошового обігу та банківської справи
Університету митної справи та фінансів***Губа М.О.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри грошового обігу та банківської справи
Університету митної справи та фінансів***БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ****BANKING OVERSIGHT AS AN INSTRUMENT FOR PROVIDING STABILITY
OF THE BANKING SYSTEM OF UKRAINE****АНОТАЦІЯ**

У статті розглянуто сучасний стан банківського нагляду в Україні. Доведено, що його правова база в загальних рисах відповідає європейським стандартам і вдосконалюється з урахуванням вимог Базельського комітету за сприяння міжнародних організацій. Проблеми банківського нагляду в Україні лежать в площині недостатнього розроблення нормативних документів і практичної реалізації їхніх положень. Запропоновано застосування в Україні моделі банківського нагляду, яка передбачає його здійснення Національним банком України спільно з іншими контролюючими органами. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення систем діагностики фінансового стану банку, контролю за наявністю та ефективністю систем управління ризиками, методики обчислення значень обов'язкових економічних нормативів та процедур банківського нагляду, заходів щодо протидії відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, розкриття інформації у фінансовій звітності.

Ключові слова: банки, банківський нагляд, Національний банк України, модель банківського нагляду, Базельські принципи, банківські ризики.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено современное состояние банковского надзора в Украине. Доказано, что его правовая база в общих чертах соответствует европейским стандартам и совершенствуется с учетом требований Базельского комитета при содействии международных организаций. Проблемы банковского надзора в Украине лежат в плоскости недостаточной разработки нормативных документов и практической реализации их положений. Предложено применение в Украине модели банковского надзора, которая предусматривает его осуществление Национальным банком Украины совместно с другими контролирующими органами. Обоснована необходимость дальнейшего совершенствования систем диагностики финансового состояния банка, контроля над наличием и эффективностью систем управления рисками, методики вычисления значений обязательных экономических нормативов и процедур банковского надзора, мер по противодействию отмыванию доходов, полученных преступным путем, раскрытия информации в финансовой отчетности.

Ключевые слова: банки, банковский надзор, Национальный банк Украины, модель банковского надзора, Базельские принципы, банковские риски.

ANNOTATION

The article deals with the current state of banking supervision in Ukraine. It is proved that its legal basis in general is in line with European standards and is being improved taking into account the requirements of the Basel Committee, with the assistance of international organizations. The problems of banking supervision in Ukraine lie in the context of insufficient development of normative documents and the practical implementation of their provisions. The application of the model of banking supervision in Ukraine,

which provides for its implementation by the National Bank of Ukraine in conjunction with other supervisory bodies, is proposed. The necessity of further improvement of the systems of diagnostics of the financial condition of the bank, control over the availability and efficiency of risk management systems, methods of calculating the values of mandatory economic standards and procedures of banking supervision, measures to counteract the laundering of proceeds from crime, disclosure of information in financial statements is substantiated.

Keywords: banks, banking supervision, National Bank of Ukraine, model of banking supervision, Basel principles, bank risks.

Постановка проблеми. Банківське регулювання та банківський нагляд, що здійснюються Національним банком України (далі – НБУ), є важливими складниками підтримання стабільності банківської системи і забезпечення ефективного розвитку ринкових відносин. Адже банки виконують на фінансовому ринку специфічні функції, які мають не тільки фінансовий, але й певний соціально значущий зміст. Тому проблеми, що виникають у банківській системі та в діяльності окремого банку, миттєво знаходять своє віддзеркалення в економіці та суспільстві, багато з них мають довгострокові й часто непередбачувані наслідки, призводять до структурних та інституційних диспропорцій в економіці, загострення фінансових криз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням банківського регулювання та банківського нагляду присвячені наукові праці багатьох фахівців: Б. Адамика, О. Васюренко, О. Дзюблюка, А. Єпіфанової, О. Заруцької, О. Колодізева, О. Крухмаль, І. Устинової та інших. Незважаючи на достатню кількість досліджень у даній галузі, проблеми вдосконалення дій монетарного регулятора в особі НБУ, а також особливості банківського регулювання та банківського нагляду в сучасних умовах залишаються надзвичайно актуальними. Своєчасне виявлення, оцінка та ефективне управління діяльністю банку є ключовими умовами успішного врегулювання криз та підвищення стійкості банківської системи.

Мета статті полягає в обґрунтуванні моделі, узагальненні принципів та викладенні основних напрямів удосконалення банківського нагляду в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах з розвинутою ринковою економікою банки, на відміну від підприємств реального сектора, підлягають більш різнобічному державному регулюванню та контролю [1].

Терміни «регулювання банківської діяльності» та «нагляд за діяльністю банків» інколи вважаються синонімами, хоча насправді належать до характеристик різних процесів.

Банківське регулювання є однією з функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [6].

Регулювання банківської діяльності передбачає видання уповноваженими органами державної влади інструкцій та правил, що базуються на законодавчій базі й визначають структуру та способи реалізації банківської справи. Правова база визначає поведінку банків на фінансовому ринку, що сприяє підтримці ефективності банківської системи. Метою державного регулювання є забезпечення стабільної діяльності банківських установ, повного виконання ними своїх зобов'язань, контроль за правильним розподілом фінансових ресурсів банків, створення сприятливого конкурентного середовища, запобігання втраті капіталу через вплив фінансових ризиків.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється НБУ у формах адміністративного та індикативного регулювання.

Складниками адміністративного регулювання є реєстрація банків і ліцензування їх діяльності; установлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; нагляд за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Індикативне регулювання містить установлення обов'язкових економічних нормативів;

визначення норм обов'язкових резервів для банків; установлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; визначення процентної політики; рефінансування банків, кореспондентських відносин; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції, операцій із цінними паперами на відкритому ринку, імпорту та експорту капіталу [5].

Банківський нагляд є складником регулювання банківської діяльності й системою контролю та активних упорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів із метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках [6].

Ефективне здійснення банківського нагляду дозволяє за допомогою певних спеціальних заходів та інструментів оперативно відреагувати на порушення та негативні тенденції в діяльності банків, нормалізувати та покращити їх фінансовий стан, забезпечити надійність та стабільність банківської системи та конкретного банку.

На результативність банківського нагляду впливають інституційно-правове, методологічне, інформаційне та фінансове забезпечення наглядової діяльності. Відсутність або недостатня результативність банківського нагляду створює потенційні умови для фінансових правопорушень та зловживань у фінансовій сфері, посилює вплив банківських ризиків, призводить до втрати довіри до банківської системи з боку вкладників та позичальників. Основними функціями банківського нагляду є контрольна, захисна, аналітична та інформаційна. Він ґрунтується на принципах законності, загальності, публічності та прозорості, автономії та результативності.

Поняття «наглядова діяльність» є ширшим за «банківський нагляд». Наглядова діяльність

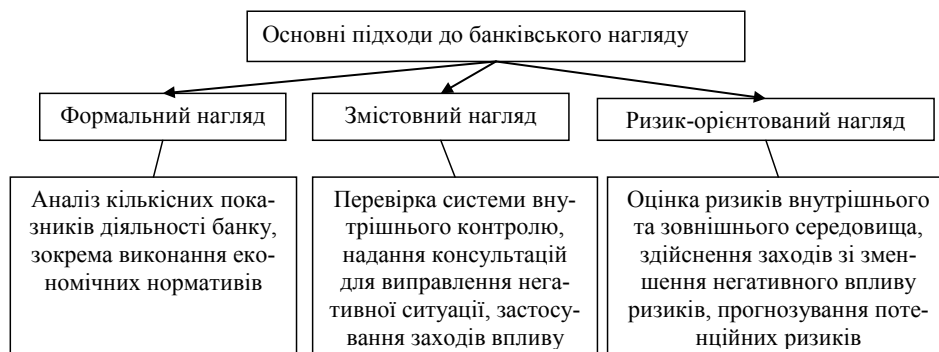

Рис. 1. Основні підходи до банківського нагляду

Джерело: розробка авторів

здійснюється на рівні НБУ, зовнішніх аудиторських фірм, служб внутрішнього аудиту та ревізійних органів банків.

Основні підходи до банківського нагляду представлені на рисунку 1.

Зміни, що відбуваються на фінансових ринках та в регулятивному середовищі, вимагають постійного вдосконалення та актуалізації банківського нагляду. При цьому необхідно знайти оптимальну збалансованість між універсальністю критеріїв оцінки, що використовуються в банківських системах різних країн, підвищенням надійності та гнучкістю банківського нагляду.

У світі існують різні інституційні моделі банківського нагляду:

– модель, за якої наглядова діяльність здійснюється тільки центральним банком, існує у Великобританії, Італії, Іспанії, Португалії, Ірландії, Новій Зеландії;

– модель, за якої банківський нагляд здійснюється центральним банком та іншими органами. Вона функціонує в США, де Федеральна резервна система діє спільно з Міністерством фінансів, незалежним агентством і Федеральною корпорацією страхування депозитів, у Швейцарії, де центральний банк діє спільно з банківською комісією, в Німеччині, де Бундесбанк здійснює банківський нагляд спільно з Федеральною службою фінансового контролю;

– модель, за якої банківський нагляд здійснюється не центральним банком, а іншими контролюючими органами. Така модель існує в Австрії, Данії, Канаді, Люксембурзі, Швеції, Норвегії, Фінляндії [6; 8, с. 87].

Під час побудови моделі банківського нагляду Україна вибрала першу модель, у якій ці функції здійснює один суб'єкт – Національний банк. Позитивними рисами цієї моделі є те, що вона є організаційно нескладною, не вимагає розподілу компетенцій між різними наглядовими структурами, а тому виключає неузгодженість дій між ними, спрощує прийняття рішень. Нормативна база з регулювання банківського нагляду за такої моделі розробляється одним органом, що робить її більш структурованою.

Водночас така модель призводить до концентрації нагляду за банківським сектором в одних руках, заважає під різним кутом зору подивитися на механізми здійснення та шляхи покращення ефективності банківського нагляду, сформулювати альтернативні висновки щодо діяльності банківської системи та конкретного банку, звужує коло інструментів впливу. В умовах недосконалості правової бази та корупції, використання цієї моделі дає можливість маніпулювати методиками банківського нагляду, застосовувати більш жорсткі наглядові підходи та заходи щодо окремих банків, що може призвести не тільки до погіршення їх фінансового стану, але й до навмисного знищення.

Цілком імовірно, що процеси, які відбувалися в банківському секторі України до недавнього

часу (котрі одними суб'єктами характеризуються як «оздоровлення», а другими – «руйнація»), мали б дещо іншу спрямованість та наслідки, якщо б в Україні існувала така модель банківського нагляду, за якої НБУ здійснював би цю функцію не одноосібно, а разом з іншими контролюючими органами.

Важливим завданням, що стоїть перед банківською системою України, є необхідність у найкоротші терміни провести подальшу гармонізацію банківського законодавства з вимогами та стандартами системи Базель III.

Базельський комітет із питань банківського нагляду є тією організацією, міжнародною «платформою» де розробляються найсучасніші інструменти та механізми регулювання діяльності банків. Основна увага базельського комітету акцентована на посиленні вимог до якості капіталу банків, підвищенні ліквідності банків та їх фінансової незалежності. Базель III передбачає поетапне збільшення вимог до банків згідно з графіком, який визначає перехідний період до 2019 року.

Основні Базельські принципи ефективного банківського нагляду регулярно переглядаються (залежно від ситуації на світових фінансових ринках). Останній раз вони були оновлені в 2011 році з урахуванням досвіду світової фінансової кризи, яка почалася в 2006 році [4]. Узагальнюючи 29 Базельських принципів, зазначимо, що надійний та ефективний банківський нагляд має такі основні засади:

1) наявність правової бази, яка регламентує пруденційні стандарти для банків, процес банківського нагляду та правовий захист наглядового органу. Якщо в країні існує декілька органів банківського нагляду, їх законні повноваження та обов'язки повинні бути чітко розмежовані. Законодавча і нормативна база з питань банківського нагляду повинна вчасно коригуватися і публічно обговорюватися (за необхідності);

2) незалежність органу банківського нагляду від держави та будь-яких недержавних структур. Він повинен мати якісне управління, бюджет, відповідну підзвітність щодо виконання своїх функцій та використання фінансових ресурсів;

3) забезпечення механізмів співпраці внутрішніх органів банківського нагляду з іншими вітчизняними державними органами, фінансовими установами, іноземними органами нагляду, проведення спільного обміну та аналізу інформації, зокрема конфіденційної;

4) установлення критеріїв ліцензування та відкликання банківської ліцензії. Якщо в країні орган ліцензування та орган банківського нагляду є різними установами, повинен бути передбачений механізм взаємодії та обміну необхідною інформацією між ними. Критерії для надання ліцензії повинні відповідати критеріям, що застосовуються в поточному нагляді за діяльністю банку;

5) надання повноважень органам банківського нагляду отримувати інформацію про кінцевих власників банку, контролювати зміну власників, дотримання прав акціонерів банку та впливати на даний процес; надавати рекомендації або відхиляти (на основі визначених критеріїв) здійснення крупних інвестицій банку, зокрема закордонних, досліджувати корпоративні зв'язки банку;

6) розроблення методології та підтримка перспективної оцінки ризику повинна здійснюватися на основі оцінки характеру, впливу, масштабу ризиків, оцінки внутрішнього та макроекономічного середовища контролю. Зміст профілів ризику, частота та інтенсивність нагляду для окремих банків повинні враховувати їхню важливість для банківської системи, особливості діяльності та дозволяти порівнювати банки. Орган банківського нагляду має оцінювати та відстежувати ризики, тенденції розвитку банківської системи;

7) застосування відповідних методів та інструментів банківського нагляду, планування та оптимальна комбінація виїзного та безвиїзного нагляду (з визначенням цілей, результатів, обміну інформацією, обов'язків), використання наглядових ресурсів відповідно до складності профілів ризику та системної важливості банку. Використання значного обсягу інформації, яка стосується різних аспектів діяльності банків, банківської системи, економіки в цілому. Проведення аналізу бухгалтерського обліку та фінансової звітності банків, моделей економічної діяльності, порівняння конкретного банку зі схожими банками у групі, результатів стрес-тестування, корпоративного управління, внутрішніх систем контролю. Здійснення наглядовими органами моніторингу врахування банками зауважень, висловлених у результаті проведення виїзного та безвиїзного нагляду;

8) запровадження (на основі інструкцій) розробленої органами банківського нагляду пруденційної звітності, яка повинна подаватися банками на вимогу та на регулярній основі. Частота подання звітності залежить від характеру інформації, системної важливості банківської установи та профілю ризиків. Звітність повинна містити інформацію щодо активів і пасивів банку, його фінансових результатів, управління ризиками, виконання обов'язкових економічних нормативів, концентрації ризиків, інші важливі показники діяльності банків. Орган банківського нагляду повинен контролювати методологію та достовірність обчислення показників. Результати оцінки та процедури контролю можуть бути підтверджені відповідними внутрішніми підрозділами банку або зовнішніми інспекторами. Орган нагляду може вимагати від банку будь-яку необхідну документацію;

9) можливість втручання органу нагляду в роботу банку на ранніх етапах виникнення небезпечної ситуації з метою вчасного застосу-

вання заходів щодо її виправлення. Орган нагляду має право вимагати від банку вирішення проблемних питань, застосовувати відповідні заходи впливу аж до відкликання банківської ліцензії;

10) визначення наявності і регулярна оцінка наглядовим органом фінансової політики банку та процедур корпоративного управління, механізмів фінансового контролю, які повинні відповідати профілю ризиків та системній важливості банку;

11) здійснення нагляду за процесом управління ризиками, діяльністю Правління банку та відповідних підрозділів з управління ризиками, наявністю політики, стратегії, програм із стрес-тестування, ефективністю процедур ризик-менеджменту, вчасністю перегляду заходів ризику під час настання непередбачуваних подій, інформаційною базою управління ризиками. Процес управління ризиками в банку повинен відповідати системній важливості банку та профілю ризиків. Необхідно оцінювати правильність урахування ризиків під час обчислення фінансових результатів роботи банків, установленні цін на існуючі та нові банківські продукти;

12) здійснення нагляду за конкретними видами ризиків банку відповідно до їх специфіки: встановлення вимог до адекватності капіталу, нагляд за кредитними ризиками, проблемними активами і резервами, ризиком концентрації, ризиками, що виникають під час здійснення операцій із пов'язаними особами, ризиками країни та ризиками обмеження переказу коштів (трансфертними ризиками), ринковим ризиком, ризиком відсоткової ставки у банківському портфелі, ризиком ліквідності, операційним ризиком, встановлення лімітів максимального ризику;

13) контроль наявності в банках систем внутрішнього контролю та аудиту з окресленням кола повноважень, функцій, відповідальності кожного підрозділу, системи стримувань та противаг (для недопущення зловживань), забезпеченості їх кваліфікованими працівниками, ресурсами, методологією діяльності;

14) складання та щорічне оприлюднення фінансової звітності, яка розкриває фінансовий стан банку. Звітність повинна містити висновок незалежного зовнішнього аудитора. Вона складається на основі міжнародних стандартів та облікової політики банку і повинна бути загальнодоступною для користувачів інформації;

15) здійснення контролю за фінансовою безпекою банків у частині можливих зловживань фінансовими послугами, випадками шахрайства. Нагляд за наявністю процедур перевірки клієнтів, етичних та професійних стандартів.

Технічну допомогу Україні в імплементації Базельських принципів банківського нагляду здійснював Світовий банк [4]. У межах Проєкту щодо приведення стандартів банківського нагляду у відповідність до Базельських прин-

ципів було проведено самооцінку відповідності системи банківського нагляду, що здійснюється НБУ, основним 29 принципам, процедурам та практиці банківського нагляду. Самооцінка проводилася по 231 обов'язковому та 16 додатковим критеріям. За підсумками Звіту було розроблено дорожню карту з упровадження необхідних законодавчих та нормативних змін у системі банківського нагляду України.

Слід зазначити, що побудова сучасного, відкритого, незалежного ефективного центрального банку є однією з основних середньострокових цілей, викладених у Стратегії Національного банку України, що була презентована в березні 2018 року. [7].

Висновки. Таким чином, правова база, яка регламентує банківський нагляд в Україні, в загальних рисах приведена до європейських норм і постійно вдосконалюється з урахуванням вимог Базельського комітету та за сприяння міжнародних фінансових організацій. Основні проблеми банківського нагляду в Україні лежать у площині недостатнього розроблення нормативних документів і практичної реалізації їх положень.

Тому подальші дослідження повинні стосуватися систем діагностики та контролю фінансового стану банку, оперативного реагування на виникнення проблем у діяльності банків, контролю за наявністю та ефективністю систем управління ризиками в банках, методики обчислення та значень обов'язкових економічних нормативів, процедур нагляду на індивідуальній і консолідованій основі, заходів щодо протидії відмиванню доходів, отриманих

злочинним шляхом, недостатності правового регулювання реорганізації та ліквідації банків, зміцнення прозорості банківської діяльності, удосконалення підходів до розкриття інформації у фінансовій звітності. Удосконаленню банківського нагляду в Україні сприятиме застосування моделі, яка передбачатиме його здійснення Національним банком України спільно з іншими контролюючими органами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Банківський нагляд у ЄС. URL: <https://stakeholder.com.ua/expertise/bankivskij-naglyad-u-yes.html> By Stakeholder on 21/06/2016.
2. Бордюк О. Системи банківського нагляду зарубіжних країн. URL: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/996?view=material.
3. НБУ почне впроваджувати Базельські принципи в банківський нагляд до кінця березня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nbu-nachnet-vnedryat-bazelskie-printsipy-1454334347.html>.
4. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи). URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251>.
5. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679 – XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
7. Стратегія Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>.
8. Устинова І., Полторацька Ю. Міжнародні практики організації банківської моделі для реформування банківського нагляду в Україні. Юридичний вісник. 2017. № 1 (42). С. 86–91.